

ЕКОЛОГО-ДЕСТРУКТИВНІ ПРОЦЕСИ В АГРАРНОМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ: СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ECOLOGICALLY DESTRUCTIVE PROCESSES IN AGRARIAN NATURE MANAGEMENT: STRUCTURAL SHIFTS AND TRENDS

Владислав САВЧУК,
Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», Київ

Vladyslav SAVCHUK,
Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

• У статті обґрунтовується необхідність раціоналізації аграрного природокористування у зв'язку з поглибленням проявів виснажливого землекористування. Проаналізовано динаміку рівня розораності сільськогосподарських угідь та зрушення в структурі посівних площ сільськогосподарських культур. Встановлено, що має місце посилення енергетичної спрямованості рослинницької галузі, оскільки збільшення посівної площі технічних культур пов'язане з необхідністю збільшення обсягів сировини для виробництва біоетанолу та біодизелю.

• *The article substantiates the need for rationalization of agrarian nature management in connection with the deepening of manifestations of exhausting land utilization. The dynamics of agricultural lands cultivation level and changes in the structure of cultivated areas of agricultural crops have been analysed. It has been established that there is an intensification of energy orientation of the crop production, since growing areas of industrial crops is due to the need to increase the volume of raw materials for the production of bioethanol and biodiesel.*

Постановка проблеми. Характерною рисою господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу як магістральної ланки аграрного природокористування в теперішніх умовах є надмірна розораність території, що спричинена необхідністю збільшення виробництва сільськогосподарських культур, переважна більшість яких у вигляді сировини продається на зовнішні ринки. Такі процеси супроводжуються монокультуризацією землеробства, що у свою чергу спричиняє комплекс екологічно небезпечних процесів в частині виснаження ґрунтів, а також їх надмірної хімізації. За таких умов назріває необхідність поступового подо-

лання диспропорцій у сільськогосподарському виробництві з огляду на поступове відновлення потенціалу тваринництва, в першу чергу за рахунок зростання поголів'я ВРХ, що супроводжуватиметься збільшенням площі кормових угідь, а також зменшення частки ріллі в структурі сільськогосподарських угідь.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на мляве вдосконалення механізмів раціоналізації природокористування ще з 90-х років минулого століття у працях вітчизняних вчених з економіки природокористування висловлювались думки стосовно вмонтування у вітчизняну систему регулювання аграрного природокористування інструментів та методів, які довели свою дієвість в інших країнах. Удосконаленню механізмів раціоналізації аграрного природокористування значна увага приділялася у працях В.Борисової, П.Борщевського, Л.Грановської, Б.Данилишина, Д.Добряка, С.Дорогунцова, Є.Мішеніна та інших [1-5]. Низька дієвість використання більшості методів та інструментів раціоналізації аграрного природокористування пов'язана з хибним розумінням окремих еколого-деструктивних процесів, пов'язаних з виснажливим землекористуванням та зміною традиційної спеціалізації.

Цілі статті. Метою статті є виявлення структурних зрушень та основних тенденцій у динаміці посівних площ сільськогосподарських культур з метою ідентифікації основних причин виснажливого землекористування та погіршення еколого-економічних характеристик природно-ресурсної бази сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу. Необхідність раціоналізації аграрного природокористування як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах зумовлена тим, що наша країна відзначається одним з найвищих рівнів розораності. Це створює

додаткові ризики в частині інтенсифікації процесів ерозії та дефляції ґрунтів, а також забезпечення необхідної ротації сільськогосподарських культур і формування ресурсної бази для розвитку тваринницької галузі.

Незважаючи на те, що в 90-х роках минулого століття в аграрному секторі України відбулися значні деформації у зв'язку із системною та структурною перебудовою національного господарства, площа ріллі суттєво не зменшилася, що зберегло за Україною статус країни з найвищим рівнем розораності території. У 1990-2016 роках площа ріллі сільськогосподарських підприємств і громадян коливалася в межах 30,8-33,4 млн. га. (рис. 1).

Натомість за вказаний часовий інтервал спостерігалось в цілому зростання питомої ваги ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств і громадян. Якщо у 1990 році цей показник становив 80,7%, у 2004 – 83,1%, у 2008 – 84,8%, то у 2015 – 85,4%. Зростання частки ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь свідчить про те, що перелому в сільськогосподарському виробництві стосовно усунення структурних

перегинів між рослинництвом і тваринництвом не відбулося. Навпаки, посилилася сировинна спрямованість розвитку аграрного сектора, що культивує еколого-деструктивні та природоруйнівні процеси в аграрному природокористуванні в цілому.

Занепокоєння викликає той факт, що в окремих регіонах у 2015 році порівняно із 1990 та 2000 спостерігається зростання питомої ваги ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств і громадян. У 2015 найвищий рівень питомої ваги ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь спостерігався у Вінницькій (91%), Дніпропетровській (95%), Кіровоградській (97%), Миколаївській (93%), Полтавській (93%), Херсонській (94%) та Черкаській (94%) областях. Отже, найвищий рівень розораності має місце в областях чорноземної зони та в областях з найвищим рівнем поливних земель – Херсонській та Миколаївській областях.

Найнижчий рівень розораності має місце в областях Карпатського та Поліського економічних районів, що зумовлено об'єктивними природнокліматичними умовами та галузевою спе-

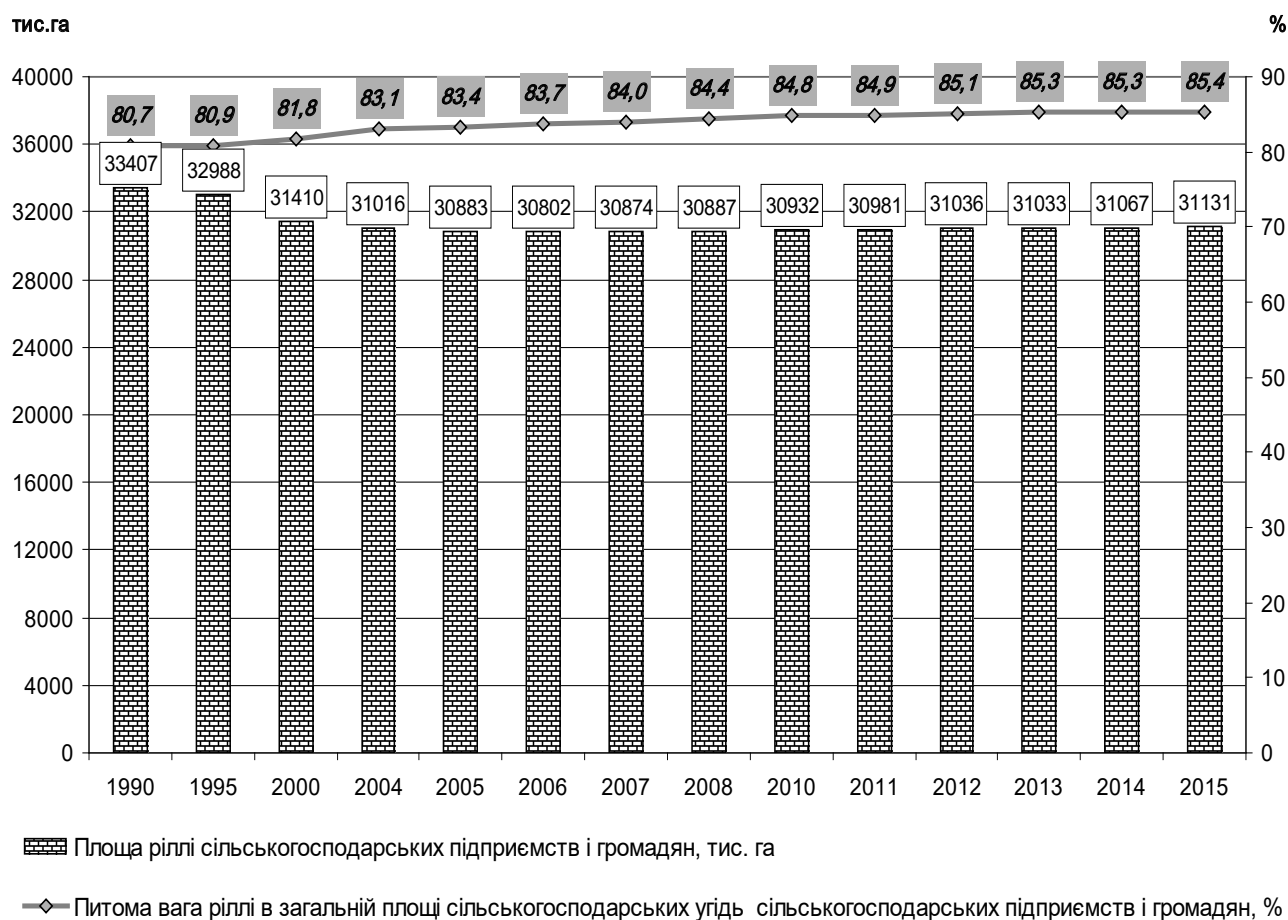

Рис. 1. Площа ріллі та її питома вага в загальній площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств і громадян (розраховано за даними Державної служби статистики України)

ціалізацією цих регіонів у попередні періоди. Так, питома вага ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь у Волинській області у 2015 році становила 73%, Закарпатській – 50%, Івано-Франківській – 77%, Львівській – 71%, Чернівецькій – 73%. Тобто в областях Карпатського економічного району порівняно із всеукраїнським рівнем питома вага ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь є значно нижчою, що свідчить про наявність сприятливих передумов для розвитку тваринницької галузі та диверсифікації економіки.

Найбільш детермінуючим чинником, що визначає рівень раціоналізації аграрного природокористування, є структура посівних площ у загальнонаціональному масштабі, яка відповідним чином впливає на відповідність того чи іншого типу ґрунтів наявній сільськогосподарській спеціалізації відповідного адміністративного району. Надзвичайно негативним моментом в аграрному природокористуванні слід вважати поступове зниження питомої ваги посівних площ кормових культур, що деструктивним чином впливає на стійкість агроландшафтів та масштаби ерозійних і дефляційних процесів.

Якщо у 90-му році питома вага посівних площ кормових культур у загальній посівній площі становила 37%, у 2000 – 26%, то у 2016 – лише 7,1% (рис. 2-4). Це пов'язано зі скороченням посівних площ однорічних та багаторічних трав, що у свою чергу звузило ресурсну базу розвитку тваринництва та поглибило структурні перекоси у сільськогосподарському виробництві в цілому. Натомість за період 2000-2016 років спостерігається невинне зростання посівної площі зернових та зернобобових культур, що пов'язано із посиленням сировинної орієнтації вітчизняного аграрного експорту та зміною спеціалізації окремих регіонів у зв'язку із домінуючими трендами на світових ринках сільськогосподарської сировини.

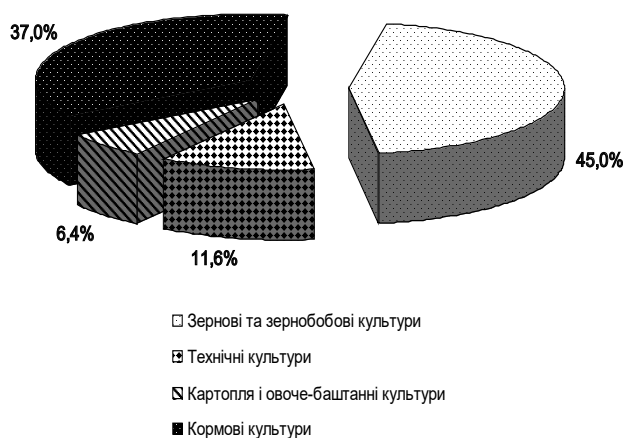

Рис. 2. Структура загальної посівної площі в Україні у 1990 році (розраховано за даними Державної служби статистики України)

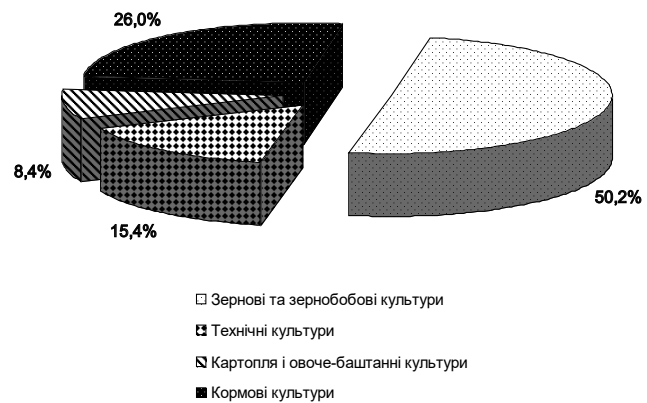

Рис. 3. Структура загальної посівної площі в Україні у 2000 році (розраховано за даними Державної служби статистики України)

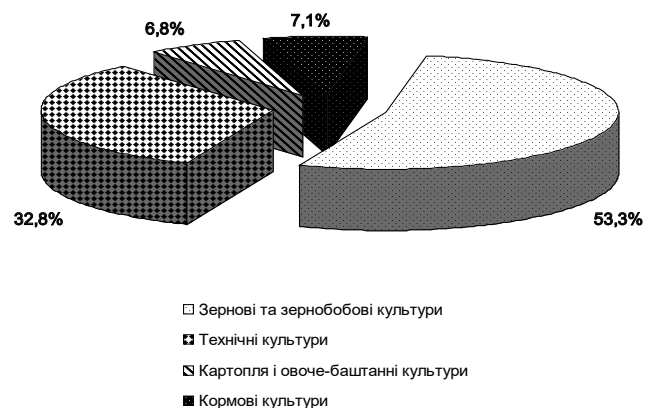

Рис. 4. Структура загальної посівної площі в Україні у 2016 році (розраховано за даними Державної служби статистики України)

Якщо у 1990 році посівна площа зернових та зернобобових культур становила 45,0%, у 2000 – 50,2%, то у 2016 – 53,3%. Також за період 1990-2016 років відбулися зрушення стосовно частки посівних площ технічних культур у загальній посівній площі. У 1990 питома вага посівів технічних культур становила 11,6%, у 2000 – 15,4%, то у 2016 – 32,8%. Зростання питомої ваги посівних площ технічних культур у загальній посівній площі у 2016 році порівняно з 1990 у 3 рази пов'язано з тим, що українські товаровиробники зміцнили свої позиції на світовому ринку соняшникового насіння та соняшникової олії, що відповідним чином відобразилося на динаміці посівів цієї сільськогосподарської культури.

Незважаючи на позитивні тренди в динаміці розвитку аграрного сектора України на нарощення експортних можливостей сільськогосподарської сировини, не відбулося проривних змін стосовно збільшення посівних площ картоплі і овоче-баштанних культур. У 1990 році посівна площа картоплі і овоче-баштанних культур становила 6,4%, у 2000 – 8,4%, а у 2016 – 6,8%. Відсутність висхідного тренду в динаміці частки

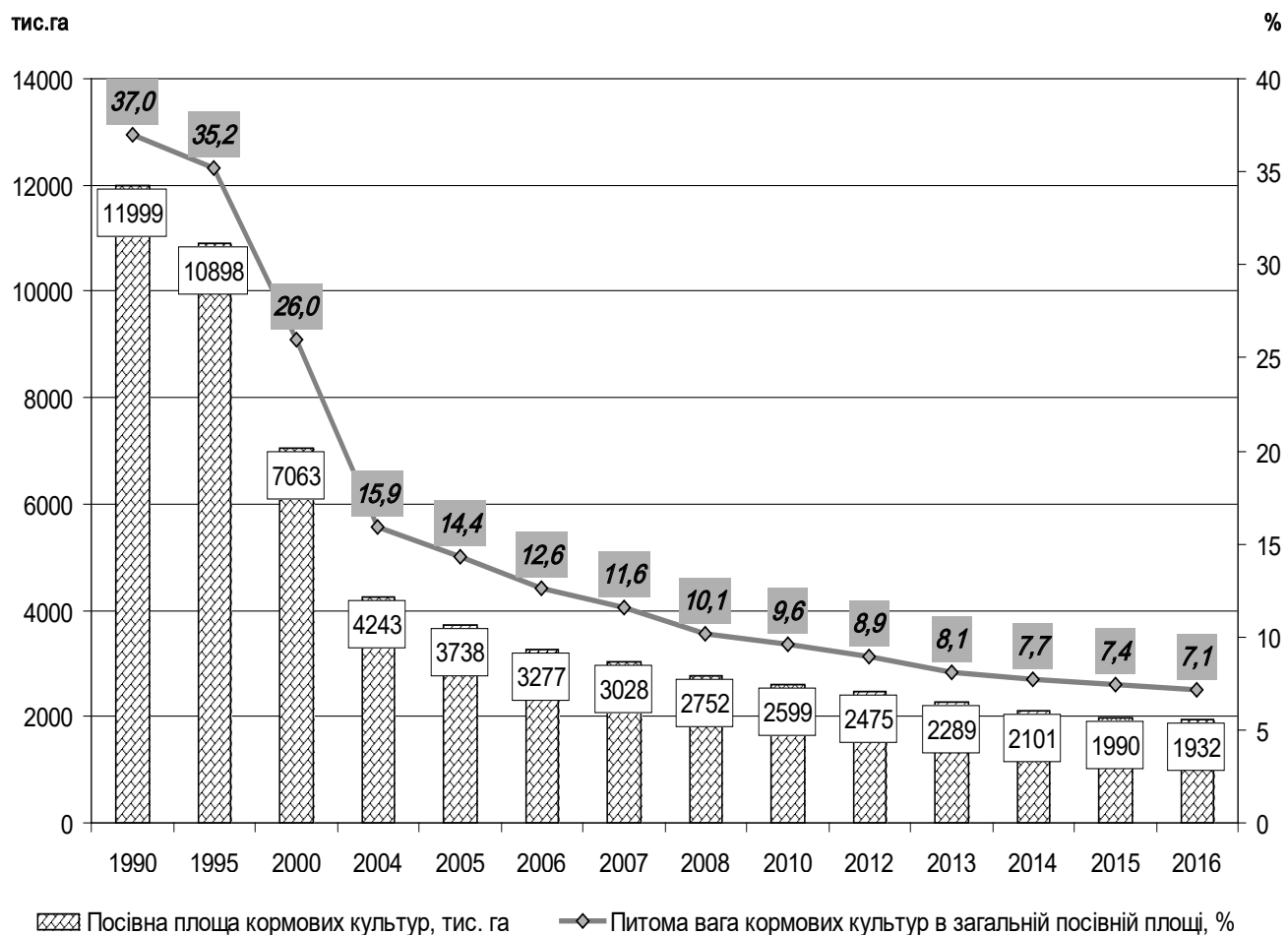

Рис. 5. Посівна площа кормових культур та її питома вага в загальній посівній площі в цілому по Україні у 1990-2016 роках (розраховано за даними Державної служби статистики України)

посівних площ овоче-баштанних культур свідчить про те, що повною мірою не вдалось відновити традиційну спеціалізацію зони зрошеного землеробства. А це поглиблює еколого-деструктивні процеси в аграрному природокористуванні областей Українського Причорномор'я.

Характерною рисою аграрного природокористування в Україні в 1990-2016 роках стало скорочення посівної площі кормових культур у зв'язку із структурними зрушеннями у сільськогосподарському виробництві. Якщо у 1990 році посівна площа кормових культур становила 11,9 млн. га, у 2000 – 7 млн. га, у 2006 – 3,3 млн. га, то у 2016 – 1,9 млн. га. Тобто у 2016 порівняно з 1990 посівна площа кормових культур зменшилася у 6,3 раза, а порівняно з 2000 – у 3,7 разу (рис. 5).

Скорочення абсолютного значення посівної площі кормових культур відобразилося на їх питомій вазі в загальній посівній площі. Якщо у 1990 році посівна площа кормових культур у загальній посівній площі становила 37%, у 2000 – 26%, у 2008 – 10,1%, то у 2016 – 7,1%. Тобто в останні роки порівняно з початком 90-х років

питома вага посівної площі кормових культур значно зменшилася в загальній посівній площі, що зумовлено розширенням посівів експорторієнтованих культур. А це у свою чергу негативним чином відобразилось на використанні сільськогосподарських угідь і еколого-економічній стійкості агроєкосистем.

Висновки. Встановлено, що значні ризики для стійкості агроландшафтів і відповідно раціоналізації аграрного природокористування пов'язані з високим рівнем розораності сільськогосподарських земель. За період 1990-2016 років питома вага ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь коливалася в інтервалі 80,7-85,4%. Показовою є тенденція зростання з 2000 року питомої ваги ріллі, що свідчить про поглиблення галузевих диспропорцій в аграрному секторі і посилення проявів виснажливого землекористування.

Дослідження довели, що у 2016 році порівняно з 1990 відбулися зрушення в структурі посівних площ. Зокрема, якщо у 1990 питома вага посівних площ кормових культур становила 37%, у 2000 – 26%, то у 2016 – 7,1%. Натомість посів-

на площа технічних культур у 1990 році була на рівні 11,6%, у 2000 – 15,4%, а у 2016 – 32,8%. Також у 2016 порівняно з 2010 роком відбулося зростання посівної площі зернових та зернобобових культур (1990 році питома вага зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі становила 45%, а у 2016 – 53,3%).

Такі зрушення в структурі посівних площ свідчать про посилення енергетичної спрямованості рослинницької галузі, оскільки збільшення площі технічних культур пов'язане зі зростанням посівної площі ріпаку, який є сировиною для виробництва біодизелю. Натомість зменшення частки посівної площі кормових культур погіршує можливості суб'єктів аграрного підприємництва щодо покращення якісних характеристик ґрунтів, що поглиблює еколого-деструктивні процеси землекористування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова В. А. Екологічні основи природокористування в АПК. Суми, 2004. 356 с.
2. Грановська Л.М. Рациональне природокористування в зоні еколого-економічного ризику. Херсон, 2007. 372 с.
3. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Еколого-економічний механізм реабілітації деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. 2016. №9. С. 10–18.
4. Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данилишин Б.М. Удосконалення управління природокористуванням в АПК. Монографія. К., 1992. 128 с.
5. Мішенін Є.В., Ярова І.Є., Дутченко О.М. Еколого-економічна безпека аграрного земле-

господарування: концептуальні орієнтири та організаційні механізми. Збалансоване природокористування. 2017. № 2. С. 145–151.

REFERENCES

1. Borysova V.A. *Ekolohichni osnovy pryrodokorystuvannya v APK* [Environmental principles of nature management in agro-industrial complex]. Sumy, 2004, 356 p. [in Ukrainian].
2. Hranovs'ka L.M. *Ratsional'ne pryrodokorystuvannya v zoni ekoloho-ekonomichnoho ryzyku* [Rational nature management in the zone of ecological and economic risk]. Kherson, 2007, 372 p. [in Ukrainian].
3. Dobryak D.S., Kuzin N.V. *Ekoloho-ekonomichnyy mekhanizm rehabilitatsiyi dehradovanykh i maloproduktyvnykh zemel'sil's'kohospodars'koho pryznachennya* [Ecological and economic mechanism of rehabilitation of degraded and unproductive agricultural lands]. Ekonomika APK, 2016, no. 9, pp. 10-18 [in Ukrainian].
4. Dorohuntsov S.I., Borshchevs'kyi P.P., Danylyshyn B.M. *Udoskonalennya upravlinnya pryrodokorystuvanniam v APK* [Improving nature management in the agro-industrial complex]. Kyiv, 1992, 128 p. [in Ukrainian].
5. Mishenin Ye.V., Yarova I.Ye., Dutchenko O.M. *Ekoloho-ekonomichna bezpeka ahrarnoho zemlehospodaryuvannya: kontseptual'ni oriyentyry ta orhanizatsiyi mekhanizmy* [Ecological and economic safety of agrarian land management: conceptual benchmarks and organizational mechanisms]. Zbalansovane pryrodokorystuvannya, 2017, no. 2, pp. 145-151 [in Ukrainian].